

Christoph Marksches, *Kaiserzeitliche christliche Theologie und ihre Institutionen. Prolegomena zu einer Geschichte der antiken christlichen Theologie*, Mohr Siebeck, Tübingen 2007, ss. 525

Christoph Marksches jest profesorem historii Kościoła starożytnego i patrystyki; obecnie pełni funkcję Rektora Uniwersytetu Humboldta w Berlinie. Marksches jest autorem wielu cenionych pozycji z teologii historycznej (między innymi studium teologii trynitarnej Ambrożego z Mediolanu oraz zbioru pomniejszych studiów o powstaniu chrześcijańskiej doktryny trynitarnej), a także historii Kościoła starożytnego.

Prezentowana książka stanowi rodzaj wprowadzenia do historii najwcześniejszych etapów teologii starożytnej z punktu widzenia jej życiowego kontekstu. Czasowa przestrzeń, do jakiej autor zawęża swoje badania historyczne, to okres II i III wieku. Przedmiotem zainteresowania jest zaś powstanie fenomenu teologii chrześcijańskiej. Powstanie to widziane jest w perspektywie instytucjonalnego kontekstu rodzącej się teologii. Podstawowe zadanie, jakie stawia sobie autor, to odsłonięcie powstania fenomenu teologii chrześcijańskiej z perspektywy jej konkretnych instytucji. Innymi słowy, to co interesuje autora, to instytucjotwórcza siła teologii i *praxis* wczesnego chrześcijaństwa (*Institutionalisierungsdynamik*, zob. s. 213). W celu jej odkrycia Marksches bada

stopniowy proces instytucjonalizowania się przesłania Ewangelii (s. 36). To pozwala mu odsłonić metody przenikania nowych chrześcijańskich idei do głębin świadomości społecznej.

Zdaniem autora instytucje posiadają zasadniczą wagę w procesie tworzenia się nowych idei: nowość tworzącej się teologii chrześcijańskiej wymagała stworzenia całej siatki takich instytucji, które zapewniłyby względnie sprawne funkcjonowanie nowych idei. Jak widać, idzie tu nie tyle o instytucje pojęte w znaczeniu zespołu zastanych warunków zewnętrznych, ile o takie miejsca, formy, sposoby i środki funkcjonowania idei, które podyktowane są jej wewnętrzną logiką. Tych zaś nie można ograniczyć – twierdzi autor – tylko do struktury hierarchicznej rodzącego się Kościoła.

Celem poszukiwań autora jest zatem odsłonięcie wydarzenia powstania teologii chrześcijańskiej z perspektywy podstawowych jej instytucji, które wykształciły się w tym procesie. Początki chrześcijaństwa i jego teologii wiążą się w ten sposób z powstaniem konkretnych form społecznych wyrazu nowych idei.

Książka składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy poświęcony jest

objaśnieniu pojęć „teologia” i „instytucja” (1). Drugi stanowi pogłębioną refleksję nad samym kontekstem instytucjonalnym, w którym rodziła się teologia chrześcijańska (2). Autor poddaje tu analizie spotkanie modelu wychowania w pogaństwie i chrześcijaństwie wraz ze zjawiskiem tzw. „wolnych nauczycieli” jak Justyn czy Orygenes (2.1), profetyczno-apokaliptyczny wymiar refleksji teologicznej obecny i widziany z punktu widzenia montanizmu (2.2) oraz relacje liturgii i teologii, której formą *implicite* jest liturgia (*Liturgie als impliziten Theologie*) (2.3). Rozdział trzeci to refleksja nad wczesnym stanem formowania się kanonu pism Nowego Testamentu i wpływem tego procesu na kształt samej wczesnej teologii (3). Ostatnia część pracy poświęcona jest zaś tożsamości i pluralizmowi wczesnochrześcijańskiej teologii (4).

Warto zwrócić uwagę na dwa ważne momenty refleksji Markschiesa.

Pierwszym jest zauważony przez autora związek między instytucjonalizacją a normatywnością pierwotnych form chrześcijańskiej teologii. Oprócz wyraźnego dążenia do przybierania konkretnych form instytucjonalnych, wczesna teologia przejawiała też aspiracje do normatywnego wypowiedania się na tematy wiary. Wyraźnym przykładem jest sprawa formowania się kanonu pism Nowego Testamentu. Proces ten jest dla autora wyraźnym przykładem tendencji do normatywowa-

nia (czynienia normatywnymi) konkretnych instytucji teologicznych. Kanon jest – stwierdza autor – przykładem jedności i zależności pomiędzy instytucją i normą (ss. 334-335).

Drugi moment to refleksja nad jednością i pluralizmem wewnątrz wczesnej teologii chrześcijańskiej podjęta na kanwie gruntownej analizy paradygmatycznego w tym względzie dzieła Waltera Bauersa (*Rechtgläubigkeit und Ketzerei im ältesten Christentum*, Tübingen 1934). Od samego początku, analizy Markschiesa, zaprezentowane w rozdziale 2, prowadzą autora do przeświadczenia o wybitnie pluralistycznym charakterze wczesnej refleksji chrześcijańskiej. Powstanie teologii chrześcijańskiej i jej wczesne dzieje są – w opisie Markschiesa – areną docierania się wielości interpretacji wydarzenia Jezusa Chrystusa z faktycznym wymogiem jedności wiary. Tu rodzi się podstawowy ruch wczesnej teologii, który polega na przejściu od wykształcenia podstawowych form instytucjonalnych jej przekazu i zgłębiania do konieczności wypracowania normatywnego kanonu podstawowych tekstów (Nowy Testament), na którym można by oprzeć wielość interpretacji przy zachowaniu ich fundamentalnej jedności/tożsamości. Podstawowym problem wczesnych dziejów teologii, od strony formalnej, byłoby zatem zapewnienie tożsamości wyznawanej i rozumianej na wiele sposobów wiary z owym pluralizmem interpretacyjnym, w którym jedna i

jedyna wiara istnieje. Takie dążenie nie powodowało jednak wypierania uprawnionej wielości form.

Lektura książki Markschiesa to wyjątkowa przygoda w świecie pierwszych chrześcijan i formowania się ich światobrazu. Z lektura monografii skorzystają szczególnie ci, którzy trudzą się nad zgłębia-

niem dziejów wczesnej teologii będą mogli zaczerpnąć wiele cennych intuicji co do mechanizmów powstawania wczesnej teologii. Dla wszystkich będzie ona ciekawym wprowadzeniem w fundamenty procesu tworzenia się chrześcijańskiej teologii w kontekście późno-antycznego świata.

Robert J. Woźniak

Eligiusz Piotrowski, *Traktat o Trójcy Świętej*, [w:] *Dogmatyka*, t. 4, (*Biblioteka Więzi*), Warszawa 2008, ss. 319

Traktat o Trójcy Świętej pióra Eligiusza Piotrowskiego ukazuje się w serii zawierającej nowe, rodzime opracowanie dogmatyki katolickiej. Ta ze wszech miar godna uwagi inicjatywa zasługuje na uznanie i szersze zainteresowanie.

Traktat ks. Piotrowskiego, kapłana diecezji zielonogórsko-gorzowskiej i profesora Wydziału Teologii Uniwersytetu Szczecińskiego, stanowi wyczerpujące wprowadzenie do zagadnień związanych z centralną prawdą chrześcijańskiej wiary, jaką jest dogmat trynitarny. Piotrowskiemu udało się na całkiem skromnej, zważywszy tematykę, liczbie stron pomieścić wszystkie najważniejsze zagadnienia związane z tematyką Trójcy Świętej. To nie lada wyczyn. Jak do tej pory podręczniki do teologii trynitarniej posiadały formę opasłych tomów, które zniechęcały stu-

diujących już samą objętością. Ich autorzy często dopuszczali się zapomnienia o podręcznikowym charakterze ich opracowania. W przypadku *Traktatu* Piotrowskiego mamy do czynienia z doskonale przemyślaną strukturą i zawartością treściową, która ogranicza się do rzeczy najistotniejszych, koniecznych do zainicjowania dalszych pogłębionych studiów. Opracowanie Piotrowskiego jest podręcznikiem, to znaczy, książką pozwalającą studentowi zapoznać się, w stopniu podstawowym, z meandrami tajemnicy trynitarniej.

Jedyna uwaga, jaka nasuwa mi się po lekturze książki, to subiektywne stwierdzenie, iż autor poświęcił za dużo miejsca na samą historię dogmatu w teologii pobiblijnej, kosztem głębszego przedstawienia zagadnień natury bardziej meryto-